

BÍRÁLAT

Dr. Jámbor Attila: „A mezőgazdasági versenyképesség és az élelmezésbiztonság globális kérdései” című MTA doktori értekezéséről

Az MTA Doktori Tanácsa felkérése alapján bírálatom tárgya „Dr. Jámbor Attila: A mezőgazdasági versenyképesség és az élelmiszerbiztonság globális kérdései” című doktori értekezés. Megállapítható, hogy a benyújtott értekezés lényegében azonos „Jámbor Attila, Babu Suresh: Competitiveness of Global Agriculture; Policy Lessons for Food Security” (Springer International Publishing Switzerland, 2017) című angol nyelvű könyv magyar változatával, kiegészítve „A magyar mezőgazdaság versenyképességének összefüggései” című fejezettel (131-147. oldalakkal). Az értekezés bírálatát a társszerző, Babu Suresh azon nyilatkozatára alapoztam, amelyben elismeri, hogy a kutatási eredmények döntő hányada Jámbor Attilát illeti meg, neki csak az Előszó, a Bevezető és az Összefoglaló megírásában volt szerepe.

Az értekezés témaválasztása és felépítése

A kutatás középpontjában az élelmezésbiztonság és a mezőgazdaság versenyképességének összefüggés-rendszere, illetve ennek különböző módszerekkel való kimutatása, bizonyítása áll. Kiemelt szerepet kap a közvetítő közeg, az egyre globalizálódó élelmiszer-kereskedelem. Bár a hazai agrárközgazdasági szakirodalomban számos ágazati elemzés és világpiaci kitekintés érintette e témakör egy-egy szeletét, ilyen komplexitásban, ennyire gazdag módszertani feldolgozásban a jelölt kutatási teljesítménye újszerűnek számít.

Feltételezése bizonyítását nyolc fejezet, benne 26 színes ábra, 37 táblázat és 6 melléklet szolgálja, emellett számos keretes adalék teszi könnyebbé a megértést. A kifejtés egyszerre logikus és kellően ismeretterjesztő is az által, hogy elméleti kereteket és módszertani áttekintést is ad az olvasónak. A jelölt ismerteti az élelmezésbiztonság elméletét, illetve kapcsolódásait a kereskedelemmel, a támogatásokkal. Foglalkozik a versenyképesség definícióival, mérési módszereivel, majd bemutatja az agrárkereskedelem különböző mintáit országonként és termékenként. A mezőgazdaság versenyképességét meghatározó tényezők leírását követően levonja a stratégiai-agrárpolitikai tanulságokat.

Módszertani megközelítés

A téma kibontására és a hipotézis bebizonyítására Jámbor Attila sokféle módszertani eszközt alkalmaz külön-külön, de kombinált módon is. Kutatásának elméleti kereteit a szakirodalmi feldolgozásból származó vélemények és dokumentált eredmények alapján alakította ki. A kereskedelemben megnyilvánuló komparatív előnyök kimutatására a Balassa indexet, illetve annak transzformációit használta. A versenyképességet befolyásoló tényezők egzakt megragadására a rendelkezésre álló óriás panelre építkezve regresszió- számításokat végzett.

Kutatási eredményeinek szemléltetését a meglévő –FAO, OECD, Világbank, WTO – adatbázisok és számítások alapján saját szerkesztésű ábrákkal és táblázatokkal oldotta meg.

A jelölt kitűnő témaválasztása és tetszetős elméleti keretei dacára éppen módszertani okok miatt került olyan helyzetbe, amelyben hipotézisét csak részben sikerült bebizonyítani. Bár ez is tudományos eredmény! Lényegében azt bizonyította, hogy a Balassa index csak korlátozottan alkalmazható a tényleges versenyképesség kimutatására. Az ismert súlyozási és aránytalan fejlődési dinamikák okozta torzításokon

túl – a bíráló szerint – a Balassa index „önigazoló” természetű: nem az ’ab ovo’ versenyképes termékek jutnak sikeresen piacra, hanem azok minősülnek utólag versenyképesnek, amelyek piacra kerültek. Ez utóbbinak pedig számtalan egyedi oka lehet (termék hiány, kereskedelmi korlátok, kapcsolt üzletek, hiányos infrastruktúra). Az értekezésben is olvashatjuk, hogy „exportálnak ugyan, de nem versenyképesek”, „úgy importálnak ezek az országok, hogy közben komparatív előnyük van belőlük” (89-90. o.).

Helyesen emlegeti Jámbor Attila, hogy a mezőgazdasági versenyképesség számítására a globális versenyképességi indexek (IMD, WEF) sem túlságosan alkalmasak, ágazati/ mezo-versenyképességi indexek pedig nincsenek. Balassa index azonban létezik, amellyel ugyan az induló kutatási hipotézist nem lehet egyértelműen bizonyítani, de több hasznos összefüggést fel lehet vele tárni.

Vitára ajánlott témák

Jámbor Attila választott kutatási témája igen aktuális, érinti a magyar élelmiszergazdaság megítélését és fejlesztési lehetőségeit is. Kifogásolom azonban a **téma-felvetés egyoldalúságát**, ezzel pedig legalább a mellőzött lehetőségekre való utalás elmaradását. Erősen vitatom, hogy az élelmezésbiztonság csak és elsősorban a mezőgazdaság versenyképességén múlik. Ellenpéldaként felhozható, hogy Dánia, Hollandia, Belgium – színvonalas mezőgazdaság mellett – igen jelentős mezőgazdasági nyersanyag-importtal élelem nagyhatalommá válva nagy szerepet játszik a világ élelmezésében. Kompetitív előnyei igencsak megnyilvánulnak a nemzetközi piacon! Ám, nem mezőgazdasága, hanem elsősorban fejlett élelmiszeripara és –kereskedelme révén. Az élelmezésbiztonság alakulása tehát csak a mezőgazdaság versenyképességével aligha magyarázható. Ráadásul – feltételezve, hogy globális szinten elvileg ellátási egyensúly van/ lehetne - a biztonság ügye már regionális

és lokális, főleg valóban kereskedelmi és fizetőképességi kérdéssé válik. Globális szinten azonban az élelem-termelők,-feldolgozók,-kereskedők között zajló verseny csak a „ki kit élelmez” típusú kérdést dönti el. Legalább utalni kellett volna arra is, hogy éles verseny folyik az alapvető erőforrások birtoklásáért, felhasználásáért az élelmiszergazdaság és a többi szektor között. Ez a fajta verseny pedig akár drámai következményekkel érintheti a globális élelmezésbiztonságot.

Kutatói hibának, talán kényelmességnek tekintem a **statisztikai-matematikai módszerek eredményeiben való túlzott bizalmat**, az erőtlen gyanakvást (pedig ismert, hogy az input adatok és magának a módszernek a megválasztásával a modellező az eredményt is jelentősen befolyásolhatja). Ezt a jelölt is elismeri, mégis így vélekedik: „mindezek ellenére úgy gondolom, az eredmények nem állnak messze a valóságtól”. Többnyire így van, sokszor nem.

Több, mint „érdekesség”, hogy Balassa indexszel az USA sehol sem jelenik meg az első legversenyképesebb országainak a sorában, holott a világ kukorica-exportjának évtizedek óta 50-60 %-át adja. Ugyanilyen érdekes (és hihetetlen!), hogy Brazília- rendkívül dinamikus szója, sertés és baromfi kivitele ellenére –szintén nem kerül be az első öt ország közé!

Az eredmények iránti bizalmat nem erősíti a globális mezőgazdaság versenyképességének meghatározó tényezőit feltáró **regresszió-számítás** néhány paramétere sem. A magam részéről erősen kétlem, hogy egy-egy régióban a legerősebb pozitív hatást a WTO-tagság gyakorolja, vagy például az USA-ban a földtermelékenységnek negatív hatása lehet a versenyképességre.

A **magyar mezőgazdaság** versenyképességére tett megállapítások is árnyalásra szorulnak. Kétségtelen több területen is a visszaesés, még inkább az egy helyben topogás (élelmiszeripar, szervezettség), de ki-

rívó ellentmondás is látszik a kijelentések és a statisztikai tények között. A tapasztalattal nem vág egybe, hogy a rendszerváltást követő sanyarú években, amikor a termelés, a kivitel és a belföldi fogyasztás is 30-40 %-kal visszaesett, a 21 legversenyképesebb ország között a 4. helyen álltunk, míg a 2007-2014. évek között, amikor a kivitel (3 md dollár fölötti egyenleget tartva) rekordokat döntött, az 54. helyre csúsztunk vissza. Különösen hihetetlen, hogy éppen az olajos növények versenyképessége romlott rohamosan a Balassa index szerint. A 2016. évig mind a napraforgó, mind pedig a repce termelése több, mint 50 %-kal növekedett a 2007-2011. évi bázishoz képest.

Egy kétharmados parlamenti többséggel bíró kormányzás esetén az sem szerencsés, ha a versenyképességet rontó tényezők között a „politikai instabilitás” is megjelenik (ha nem is agrár-specifikusan)! A gazdasági, jogi szabályozás kiszámíthatatlansága inkább elfogadható minősítés lett volna.

Szóvá teszem a jelölt túlzott tartózkodását/semlegességét a szakirodalomból átvett **sablonos nézetek** ismertetésekor.

Hagyja tovább élni például azokat a sztereotip nézeteket, amelyek a kereskedelem jóléti hatásait, az elvi előnyöket túlhangsúlyozzák anélkül, hogy a versenytorzító körülményekről (monopóliumok, erőfölénnyel történő visszaélés, embargók, csalások, egyoldalú kedvezmények, nem vámjellegű akadályok, stb.) is szó esne.

Az elméleti modellek esetében megfogalmazott „tökéletes versenyt”, „szabad kereskedelmet feltételezve” kitételekhez kívánczna egy-egy lábjegyzet, miszerint ilyen állapot csak a modellekben létezik, a valóságban sohasem.

Vitára sarkall az agrártámogatásokkal kapcsolatos eléggé elterjedt nézet, miszerint ezek károsak, elkényelmesítenek, ezeket mihamarabb meg kellene szüntetni. Igen, talán nem kellett volna ezeket annak idején bevezetni. Nem indulhatunk azonban ki a jelenlegi statikus állapot-

ból. Uniós versenytársaink már 50 éve élvezik az agrártámogatások ár-csökkentő, jövedelmeket és vagyont növelő hatásait, ez által is kiépítve a miénkkel összehasonlíthatatlanul korszerűbb műszaki-technikai hátterüket. A tőkehiányos magyar mezőgazdaságnak is szüksége van még néhány évtizedre a részleges felzárkózáshoz. Nem nekünk kell az agrártámogatások megszüntetését leginkább forszírozni! Más kérdés a támogatások racionálisabb felhasználása, ahol lenne mit javítanunk!

A kutatás fontosabb eredményei

Jámbor Attila az igen széleskörű szakirodalom feldolgozása és saját kutatásai révén hasznos információkkal és összefüggésekkel gyarapította az agrárközgazdasági ismeretanyagot. Azon túlmenően, hogy gondolati, logikai rendszert hozott létre a mezőgazdaság versenyképessége és a globális élelmezésbiztonság között, a szakmai érdeklődők/kutatók számára **jól áttekinthetően összefoglalta** a vonatkozó elméleti értelmezéseket, illetve módszertani eszközöket (3.1 és 3.2 táblázatok).

Új differenciált ismereteket kaptunk globális szinten „a ki kit élelmez, milyen biztonsággal és milyen hatékonyan” kérdéskörben. A világ országainak csoportosítása jövedelmük (alacsony, feltörekvő, gazdag) és agrárkülkereskedelmi forgalmuk szerint, vagy a legversenyképesebb országok rangsorának termék-csoportonkénti bemutatása önmagában is értékelendő teljesítmény. Még inkább az annak vizsgálatával, hogy az előbbi szempontok szerinti státusz miként hat az élelmezésbiztonság egyes elemeire (rendelkezésre állás, hozzáférhetőség, stabilitás)? Fajsúlyos elméleti kérdéseket érint annak bemutatása, hogy a meglévő/hiányzó eszmei versenyképesség milyen viszonyban van – a különböző országokban, eltérő termékek esetében – a tényleges külkereskedelmi forgalom alakulásával?

A témakör, s különösen a magyar élelmiszergazdaság fejlesztése szempontjából értékelendő eredménynek tekintem, hogy a jelölt bemutatja

és elemezi a **globális versenyképességi indexek** (Világgazdasági Fórum, IMD) „pilléreit”. Bizonyítja, hogy a globális indexek menti javítás egyben magával hozza az élelmezésbiztonság erősödését is. A mezőgazdaság (inkább élelmiszergazdaság!) verseny-orientált fejlesztését tehát az élelmezésbiztonság is indokolja.

Igen jelentős és új eredménynek tartom annak empirikus bizonyítását, hogy a világ országai- számtalan eltérő adottságuk ellenére – **leginkább önmagukat élelmezik**.

Az adatok és a számítások alapján meggyőző következtetés, hogy sem a versenyképességi mutatók sem pedig az élelmezésbiztonság elemei **nem stabilak**, viszonylag gyorsan megváltozhatnak. A különböző módszertani megközelítésben végzett számítások eredményei a mellett szólnak, hogy a mezőgazdaság versenyképességének – ez által az élelmezésbiztonságnak – színvonalát és alakulását is általában **a tényezők sajátos kombinációja határozza meg**.

xxx

A bírálatomban felvetett számos kritikai észrevétel dacára a benyújtott értekezésről bennem pozitív összkép alakult ki, mert valós, napjainkban is igen aktuális globális, egyben regionális probléma-komplexummal foglalkozik, s a hazai agrárközgazdászok számára új tudományos eredményeket ad. Kutatói hipotézisének megközelítése, elméleti és módszertani feldolgozása színvonalas. Szakmai- agrárpolitikai következtetései jó alapot szolgáltatnak az előrevívó vitáknak.

Mindezek alapján az Értekezés nyilvános vitára bocsátását támogatom.

Budapest, 2018.01.10.

Udovecz Gábor, DsC